

MASTER

Utopia!? : fear desire

over de werking van angst in de westerse maatschappij en de mogelijke betekenis ervan voor architectuur

van Tongeren, R.

Award date:
2003

[Link to publication](#)

Disclaimer

This document contains a student thesis (bachelor's or master's), as authored by a student at Eindhoven University of Technology. Student theses are made available in the TU/e repository upon obtaining the required degree. The grade received is not published on the document as presented in the repository. The required complexity or quality of research of student theses may vary by program, and the required minimum study period may vary in duration.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain

Handleiding

Afstudeerverslag
R. van Tongeren

Utopia!?: Fear/ Desire

Over de werking van angst in de westerse maatschappij en
de mogelijke betekenis ervan voor architectuur

door: R. van Tongeren
415156

Afstudeercommissie:
Prof. dr. ir. G.A.C. van Zeijl
Dr. J. Boomgaard
Ir. B. Kormoss

29 augustus 2003

Inhoudsopgave

Manual

Voorwoord	i
Inleiding	ii-x

Eindpamflet:

Utopia!?: Fear/ Desire	
Utopia!?	01-06
Fear	07-12
Desire	12-13
Hidden Agenda	13-21
Diagram	21-24
Heart of the Matter	24-25
Suicide Machine	26-28
Noten	29-32
Literatuurlijst	33

Afbeeldingen

CD-ROM

Afbeeldingen
Eindpresentatie
Film

Teksten: Utopia!?: Fear/ Desire	
Bijlagen: De tirannie van veiligheid	01-08
Going Dutch: Almere	08-11
Lost Highway	11-14
Diagram Work	14-16
Literatuurlijst	17

Voorwoord

De kiem van dit project ligt al in een 'grijs verleden': Het New Babylon project van Jeroen Boomgaard en Pieter Jan Gijsberts in 1999. Het onderzoek beperkte zich toen nog tot een aantal artikelen en een boek, maar de fascinatie voor angst is hier begonnen. In 2000 heb ik samen met medestudent Rick Eijsbouts een aantal maanden aan de universiteit van Madrid gestudeerd. Hier werd het thema angst in een TX-project verder uitgediept. Rick hield zich met de drempelwereld en transgressie bezig. Aangezien Rick en ik een fascinatie deelde voor de sociaal culturele condities van de stad besloten we ook ons afstuderen samen te doen. Begin juli 2001 ging ons laatste project voor de TUE van start. In eerste instantie beperkte deze samenwerking zich tot het lezen van literatuur, maar na ongeveer 9 maanden werden er spijkers met koppen geslagen. Een strategie werd ontwikkeld. Nu zo'n twee jaar later ben ik dit voorwoord aan het schrijven en denk ik terug aan de weg die ik samen met Rick heb afgelegd. Dit project had er nooit in deze vorm kunnen zijn zonder het geduld, de hulp en toewijding van de volgende mensen:

Ten eerste mijn afstudeercommissie Prof.dr.ir. Gerard van Zeijl, Dr. Jeroen Boomgaard en Ir. Bernard Kormoss vervolgens Niels Raaijmakers en lokale omroep Boschtion, Den Bosch en tenslotte m'n familie en vrienden en in het bijzonder m'n vader en moeder, mijn broer Bas, mijn vriendin Hilde, Rick en Jeroen voor hun luisterende oren en eindeloze geduld.

Bij deze wil ik jullie allemaal hartelijk bedanken voor de afgelopen twee intensieve en inspirerende jaren!

Gedurende hun verblijf in Madrid waar Ralf van Tongeren en Rick Eijsbouts een tijdje aan de universiteit hebben gestudeerd, zijn zij gefascineerd geraakt door sociaal culturele condities van de stad. Ralf en Rick vroegen zich destijds af of deze condities en fenomenen niet inzetbaar zouden kunnen zijn voor architectuur. Deze vraag vormde het begin van hun afstuderen. Na een intensieve literatuurstudie hebben zij getracht een strategie te ontwikkelen die het mogelijk zou moeten maken om vanuit deze condities tot architectuur te komen. Vervolgens hebben ze deze strategie op twee cases toegepast. Het project Utopia!?: Fear/Desire is een van deze cases. Hieronder wordt kort omschreven hoe deze strategie in elkaar steekt.

Inleiding

De stad is continue aan verandering onderhevig en de wijze waarop ze verandert wordt sterk beïnvloed door de wereldwijde financiële markt, politieke relaties, culturele identiteit, veranderende familiestructuren, migratie, ecologische vraagstukken en nog veel meer zaken die vaak van een andere aard en schaal zijn dan de stad zelf. Het gebruik van de stad creëert een dynamiek die gereguleerd wordt door regels en beleid. Deze stedelijke dynamiek bestaat uit processen die op elkaar inwerken en steeds veranderen. Deze dynamiek zou je kunnen omschrijven als het gedrag van de metropool. Dit gedrag wordt gevormd door het spanningsveld tussen krachten. Krachten die verandering stimuleren en krachten die veranderingen tegenwerken. Dit spel der krachten zorgt voor onderstromen, verborgen condities in het ontwikkelingsproces van het stedelijke agglomeraat. Ze zorgen er vaak voor dat niet rationele motieven boven rationele feitelijkheden worden ingezet in de vormgeving van onze fysieke stedelijke leefomgeving. Onze fascinatie met dergelijke fenomenen heeft ons er toe gebracht na te denken over de potentie en inzetbaarheid van deze onderstromen bij het vormen van nieuwe condities.

Onze werkwijze bestaat grofweg uit vier stappen:

- Analyse. Ten eerste het verkennen van het fenomeen en ten tweede het herkennen van onderstromen in een specifieke locatie.
- Diagram
- Interpretatie: liminaal lichaam
- Toepassing in een ontwerp

Analyse

Stap I: Verkennen van fascinatie

Door gebruik te maken van literatuur, tekeningen, maquettes, film, afbeeldingen en discussie proberen we grip te krijgen op fenomenen zoals bijvoorbeeld culturele identiteit, secularisatie, angst, transgressie, anonimiteit, e.d.. In zo'n fenomeen ligt namelijk een nog onbekende kern verborgen waarvan de potentie voelbaar, maar nog niet inzetbaar is. Deze kern moet boven water gehaald worden waarbij een gedegen analyse hiervoor het eerste instrument is. Hoe is ze ontstaan? Waar komt ze vandaan? Uit welke elementen is ze opgebouwd? Hoe verhoudt ze zich ten opzichte van de metropool? Een intensief literatuuronderzoek belicht het verschijnsel vanuit verschillende invalshoeken. De gebruikte literatuur tekent een dwarsdoorsnede van een fenomeen dat ons boeit. Tekeningen, maquettes en modellen zijn een eerste aanzet van waaruit verschillende perspectieven en sleutelbegrippen worden omgevormd tot een beeld.

Wat is nu de waarde van het beeld? Je maakt hiermee het fenomeen inzichtelijker waardoor de discussie plaats kan vinden. Het beeld geeft aan in hoeverre je het fenomeen in de kern hebt weten te vangen en in welke mate er nog sprake is van een blinde vlek in de beeldvorming omtrent het verschijnsel. Maquettes en tekeningen geven

op deze manier een beter begrip van het fenomeen en verscherpen hiermee jouw standpunt.

Stap II: Herkennen van onderstromen in een specifieke locatie

Onderstromen helpen bij het definiëren van de stedelijke omgeving. Naast de fysieke elementen bepalen zij het gedrag van een omgeving en laten ons op een haast emotionele wijze zien wie of wat ze is. Om te kunnen bemiddelen in een gebied dat aan verandering onderhevig is, is het herkennen van de onderstroom noodzakelijk.

De zoektocht naar onderstromen in een stedelijke context nodigt uit tot het speculeren over de verschijningsvorm van de veranderende condities, zij het zonder heldere indicatie wat er met deze veranderende conditie zal gaan gebeuren. De kennis van een verborgen conditie is gebaseerd op het herkennen van de zich voordoende fenomenen. Deze kennis zal op een zodanige manier moeten worden geformuleerd dat ze instrumenteel inzetbaar is. Aldus, hoe verbeelden we deze dynamieken als ze een uiting zijn van onderhuidse krachten?

Diagram

Vanwege de complexiteit, instabiliteit en vluchtigheid van stedelijke condities is het moeilijk om hun organisatie of fysieke verschijningsvorm voor te stellen. Om op dit niveau om te kunnen gaan met stedelijke ontwikkeling is er een meervoudige benaderingswijze nodig. Een benadering die zowel rationeel als intuïtief is. Rationeel in analyse, poëtisch in het omgaan met symboliek en metafoor; een vorm van 'poetic exactness'. Om de onderstromen en andere onderbewuste condities inzichtelijk te maken is er een alternatieve representatietechniek nodig. Een techniek die ons in staat stelt om heen en weer te springen tussen een waargenomen realiteit en een gemodelleerde realiteit. Dit brengt met

zich mee dat er gestreefd wordt naar een abstracte en gecodeerde vorm van representatie; het diagram.

Het diagram is geen blauwdruk. Het is geen technische tekening van een constructie, herkenbaar door detail en juiste schaal. Er is geen enkele conditie die zich één op één laat vertalen in een conceptualisatie die perfect aansluit op die conditie. Om die reden zullen concepten zoals onderdrukking, angst, drempelwereld, en dergelijke, nooit direct inzetbaar zijn voor architectuur. Er moet een 'tussenpersoon' zijn. De vooruitziende blik van een diagrammatische toepassing is een onmisbaar ingrediënt voor het begrijpen van haar functie: "een werkelijkheid die nog moet komen". Architectuur wordt op deze manier de mogelijkheid gesteld om een alternatief te ontwikkelen voor de gebruikelijke representatieve ontwerpmethodode. Een directe introductie van thema's zoals angst en drempelwereld, leidt in de architectuurpraktijk vaak tot de reductie van dergelijke complexe thema's tot één teken met een eenduidige betekenis. Deze benadering sluit op voorhand al vele mogelijkheden uit. Het probleem is dat met deze gangbare techniek niet ontsnapt kan worden aan bestaande typologieën. Het nut van het diagram binnen deze methode kan zo gelezen worden als een noodzakelijke stap, omdat ze ervoor zorgt dat uit de complexe stedelijke dynamiek, met al haar onderstromen en verborgen ambities, stedenbouwkundige dan wel architectonische handvaten gedistilleerd kunnen worden. De mate van abstractie in het diagram maakt het mogelijk dat er onverwachte connecties en specifieke configuraties kunnen worden gemaakt. Door het opgestelde diagram te lezen, te interpreteren wordt er de mogelijkheid gecreëerd voor het eureka gevoel: de vondst!

Interpretatie: Liminaal lichaam

Het diagram moet op haar gestelde merites worden beoordeeld. Met andere woorden, is er een dusdanig abstractieniveau gevormd zodat er een instrumenteel inzetbaar hulpmiddel voor handen is.

Zoals reeds vermeldt, leidt het lezen van een diagram tot een vondst, een vondst die gecombineerd met de bevindingen uit de analyse condenseert tot een idee, een beeld, een woord. Hét handvat dat als vormgevend principe inzetbaar is. Er wordt een voorwaarde gecreëerd waardoor de plek wordt geïnjecteerd met een betekenis die voorheen niet zichtbaar was. In een virtuele ruimte worden analyse, diagram en vondst samen gebald tot een gezamenlijke expressievorm: het 'Liminaal Lichaam'!

Liminaal (bn; vgl.-aal) [< Fr. Liminal] betreffende een grens of overgang.

Liminaal lichamen zijn stedelijke entiteiten die voortkomen uit de omgeving en die blootstaan aan verandering en conflict. Ze zijn drempelwerelden waarin stedelijke actoren met elkaar samenkomen en onderhandelen. Ze maken het conflict bespreekbaar op een dusdanige manier dat radicaal verschillende stedelijke actoren in het proces met elkaar in verband worden gebracht. Ze komen voort uit het conflict, maar lossen deze niet op. De term liminaal betekent letterlijk tussenin en geeft een periode buiten de normale beweging van tijd aan. Het hoofddoel van een liminaal lichaam is om de dynamiek, de spanning van een gegeven situatie verder op te voeren met als gevolg het teweeg brengen van conflicten en confrontatie, zowel positief als negatief.

Toepassing in een Ontwerp

Het nieuw te ontwerpen centrum voor Almere werd bij aanvang al belast met een enorme taak. Het zou Almere moeten gaan verlossen van haar imago als saaie slaapstad zonder eigen vertier. Het recreatieve groen waar Almere een overdaad aan heeft, bevredigde niet de behoeftes van haar 'metropolitaanse' inwoners. Almere koos bij deze ambitie voor een beproefde opzet, een stadscentrum als centrale dichtbebouwde locatie die Almere moest verheffen tot een 'echte' stad. In 1990 trok de

gemeente Almere, in de gedaante van Cor Buitendijk een externe projectleider aan om de volgende stap in haar ontwikkeling te zetten. Buitendijk concludeerde dat Almere geen stad was maar een verzameling huizen. Omdat te veranderen zocht hij alle parameters uit die nodig zijn om een 'echte' stad te maken. Het inzetten van menging, dichtheid, winkels, horeca, het regelen van openbaarvervoer, maar ook het organiseren van de negatieve kanten van de stad zoals prostituees en junks werden als remedie opgevoerd. Middelen om te ontsnappen aan de middelmatigheid en het provinciaal karakter. Wilde de kwaliteitsprong lukken dan moest het centrum dit visualiseren. Het nieuwe centrum diende niet bescheiden te zijn maar sensationeel, niet laag maar hoog, niet verspreid over het grid maar geconcentreerd. Na veel aandringen van Buitendijk kon maar één plan aan de verwachtingen voldoen en dat was het plan van O.M.A. De vondst die O.M.A. voor het centrumdeel presenteerde was gebaseerd op een verdubbeling van het maaiveld: een gebogen deck dat de barrières van de hospitaalweg en de busbaan in één keer oploste door zich er simpelweg over heen te vouwen. Door deze vondst ontstond er een onderwereld met alle infrastructuur en parkeerruimte, en een rustige bovenwereld voor de voetgangers. Al snel bleek dat deze progressieve ambitie door verschillende partijen onder druk werd gezet. Nadat in een eerder stadium een voorstel om de A6 te verlengen al was gesneuveld, stond nu ook het gebogen maaiveld en de daar ondergelegen parkeergarage ter discussie. Bevreesd voor een onderaards drugshol besloot het MAB haar tien geboden op te stellen. Sociale veiligheid stond hierin centraal. De ontwikkeling van het nieuwe centrum blijkt in grote mate gestuurd te worden door niet op feiten berustende angstprojecties. Projecties over toenemende verkeersdrukte, criminaliteit, drugsoverlast en dergelijke.

Kunnen we nog wel geloven in de mythe waarin onze 'archeologen' zoeken naar het laatste stedelijke fragment, zodat alle andere aan elkaar gelijmd kunnen worden tot een oorspronkelijke eenheid, een verloren geraakte totaliteit? Kunnen we nog wel geloven in

de lyriek van Cor Buitendijk, in Almere 'stad in wording', als angst die inzet blijkt te zijn bij de vorming van een nieuw centrum. Angst die er voor zorgt dat verschillen worden weggemasseerd of helemaal van de mentale kaart verdwijnen.

Angst en verlangen blijken handige machtsinstrumenten te zijn. Ze functioneren als op zichzelf staande machines, maar versterken elkaar ook wederzijds. Ze houden een oneigenlijke segregatie binnen het kapitalisme in stand en de tandwielen van het systeem draaiende. Willen we de lyriek van Buitendijk serieus nemen, dan zullen we op een andere manier over 'onze werkelijkheid' moeten nadenken. Er moet een voorwaarde gecreëerd worden waardoor Almere geïnjecteerd wordt met een betekenis die voorheen niet zichtbaar was, waar angst niet op voorhand al in een negatief teken staat. Een voorwaarde waardoor een nieuw perspectief kan ontstaan, een ruimte waarin radicaal verschillende actoren in het proces met elkaar in verband worden gebracht. Deze (virtuele) ruimte komt voort uit het conflict, de confrontatie. Verschil vormt juist het vertrekpunt en het hoofddoel is om de aanwezige dynamiek en spanning te registreren en verder op te voeren om zo conflicten en verschillen (opnieuw?) bespreekbaar te maken.

We spreken niet meer van goed en kwaad, linkse politiek en rechtse politiek, Almere en A6. We spreken alleen nog maar over het EN, het tussenin, een periode buiten de normale beweging van tijd. We spreken over Utopia!?, een nieuwe conditie, een hersenschim, een waandenkbeeld, een vervormd lichaam die het product lijkt te zijn van een confrontatie tussen Almere en A6. De dynamiek van deze confrontatie, deze vervorming ligt besloten in haar vorm. Daarom vormt dit eiland het uitgangspunt, de machine die ons instaat stelt de verschillende actoren in een (virtuele) ruimte te registreren, te regisseren. Er ontstaat een spel waarin angst, verlangen en sex in een open reeks connecties met elkaar aangaan en zich trachten te ontworstelen aan haar opgelegde negatieve tekens: ego, geloof, gemis, schuld. In een reeks van abstracties openbaart de spanningsdynamiek zich en laat zich uiteindelijk stollen in

een driedimensionale virtuele vorm. Een programmatische kubus van 50 bij 50 bij 50 m wordt losgelaten in de stroming van die vorm en er ontstaat een liminale structuur. Intersecties, exclusies, interferenties en interpretaties met de onderliggende gridstructuur en de eigen structuur bewerken het liminale lijf tot zich uiteindelijk een architectonisch lichaam heeft gevormd.

De vluchtlijn is volledig van waarde veranderd: in plaats van getroffen te zijn door een negatief teken, symbool voor de zondebok, heeft de vluchtlijn de waarde van het positieve teken gekregen, zij valt samen met de zwaarte of de snelheid van de machine. Maar zij wordt er niet meer door gebroken, gesegmenteerd in een opeenvolging van eindige processen. Zo ontvouwt zich in een decor van beton, glas en staal een plot waar de bevestiging van het grid, het rationele, het statische letterlijk en figuurlijk onder druk wordt gezet. Een plot waar de afstand van het plasmascherm en het glas in twijfel wordt getrokken. Fysiek en psychisch kan deze afstand overwonnen worden om zo uit de as van het vernietigde ego te herrijzen in een dynamisch en hartstocht gedreven omgeving. Het zal echter moeilijk worden deze visie te voltrekken simpelweg omdat ze 'echte, bruikbare' mogelijkheden achter zich lijkt te laten. De exceptionele politieke vorm lijkt weinig mogelijkheden te hebben om de huidige sociale condities (blijvend) te doen veranderen. Het is echter de taak van de maatschappij en dus ook van de architect, om te ontdekken welke machines en systemen er achter een object of situatie schuilgaan, hoe ze werken, met welke energie-erupties, welke onderhuidse stromen, welke reeksen en welke wordingen.

Noot van de Auteur

Dit verslag bestaat uit drie onderdelen: een eindpamflet, een bundel afbeeldingen en een CD-ROM. De gedachte hierachter is dat de lezer of beter de gebruiker van dit verslag zelf kan bepalen hoe hij dit verslag zal gaan benaderen. Hij of zij kan besluiten alleen de tekst te lezen of alleen de plaatjes te bekijken. Zo is het ook mogelijk alleen de film of de eindpresentatie te aanschouwen. Als men dit verslag echter voor eigen doeleinde wil gaan gebruiken dan zal er dieper op ingegaan moeten worden. Te denken valt dan aan het combineren van plaatjes met de tekst of misschien zet één bladzijde in combinatie met een afbeelding aan tot een nieuw (afstudeer) project. Het verslag dient boven alles actief gebruikt te worden en te inspireren zoals Rick en ik ook actief en geïnspireerd op zoek zijn gegaan naar nieuwe combinaties en interpretaties binnen het veld van de architectuur.

Ralf van Tongeren

29 augustus 2003

Utopia!?

Utopie > znw. eig. gr. ou > niet, geen; topos > plaats

Utopia Nergensland is de titel van een in 1516 door Thomas Morus geschreven boek. Zo wordt het de naam voor een alleen in de verbeelding bestaand land. Daaruit wordt omstreeks 1551 in het n.e. utopian afgeleid, alleen in de verbeelding bestaand waaruit weer utopie de betekenis waandenkbeeld, hersenschim verkrijgt.

- Utopia is op twee manieren te bereiken: vanuit het centrum van Almere kan men met een opblaasboot of een ander watervoertuig de structuur bereiken. De A6 heeft een aftakking naar het Weerwater en gaat over in een tunnel die aan sluit op een parkeergarage.

- Aanlegsteiger: bestaande uit twee betonnen balken van 51,5 x 3,0 x 5,0 m onder een hoek van 90°. Vastgelegd aan de bodem door middel van stalen kettingen. De aanlegsteiger steekt 1 meter boven het water uit.

- Fear/ Desire niveau 1: 5+4 betonnen kokers oppervlakte varieert van 5,0 x 5,0 m tot 5,0 x 3,0 m. De dikte van het beton is 0,5 m en het dak is van constructief gehard glas. De hulzen steken zo'n 5,0 m boven het water uit. Toegang tot de kokers wordt verschaft door deuren van gegalvaniseerd staal van 2,5 x 1,3 x 0,15 m afgehangen op stalen rails. Het interieur wordt opgedeeld door een halve vloer. Deze vloer is te bereiken door een staande industriële trap en is geschikt om te overnachten. Aan de wand hangt een plasmatach-screen. Met behulp van webcams zijn hier interieurbeelden te zien. Men kan het beeld 'pannen' door de pijlen op het scherm aan te raken. Elke koker laat een ander interieurbeeld zien.

- Fear/ Desire niveau 2: 4+3 betonnen kokers oppervlakte varieert van 5,0 x 5,0 m tot 5,0 x 4,0 m diepte 14,0 m. De dikte van het beton is 0,5 m. De kokers steken 0,5 m boven het water uit. De bodem van deze kokers is te bereiken door vanuit een boot een stalen trap af te

dalen. Op de bodem bevinden zich telescopische buizen die een obscuur beeld van een ander deel van het interieur laten zien.

- Fear/ desire niveau 3: op het dak bevinden zich 3 x 3 constructief gehard glazen daklichten van elk zo'n 3,0 x 3,0 x 0,12 m.

- Threshold: schacht zowel horizontaal als verticaal L-vormig en in beide richtingen 50,0 m diep en met een wanddikte van 2,0 m. Bevat twee betonnen trappen van elk 180 treden met een variërende breedte van 3,0 tot 5,0 m. Deze trappen sluiten aan op twee tunnels die door het water toegang verschaffen tot de ingewanden van de structuur. Op de bodem van de schacht bevindt zich een parkeergarage en een lift. Deze lift gaat direct naar niveau -2

- Ingewanden niveau -3: eenmaal gereinigd te zijn door het water komt men binnen op niveau -3. Deze L-vormige ruimte behuist in haar oksel een bioscoop die allerlei vermeende seksuele uitpattingen laat zien. In de structuur van zwevende betonnen schijven en kolommen hangt een buis van 3,7 x 3,0 x 24,0 m. Door twee uittrekbare ladders is het plateau van de buis te bereiken. Daar begeleiden 120 treden ons naar niveau -1.

- Ingewanden niveau -1 en -2: sodom en gomorra. De eindbestemming? Of juist het begin? Het begin van het einde? Twee verdiepingen waar niets meer is zoals het was. Twee verdiepingen met hellende betonnen vloeren en wanden variërend van 6,8° tot 10,4°, met open plekken, duistere afgelegen hoekjes, afgesloten ruimten waar ijselijk gegil en penetrante geuren zich ontrekken, wie riep daar mijn naam?? licht, donker, striptease, lapdance, prostitutie, orgie, SM, gevecht, liquidatie, moord...wat ben ik geworden??

26/05/03

13:00 Hier sta ik dan, na een reis van ruim twee uur. Hier sta ik aan de rand van het weerwater, even geniaal als pervers. Een uitgestrekt, kunstmatig wateroppervlak in een uitgestrekte, kunstmatig verkregen landmassa. De horizon is strak en in de verte pakken wolken zich samen

tot een groot dreigend wolkendek. Ik pomp mijn opblaasboot op om mijn tocht naar Utopia voort te zetten. Nu al priemen haar betonnen kokers zichtbaar door het water en ik vraag me af wat ik aan zal treffen.

13:34 Ik ben aangekomen bij een eerste rij kokers. Van één van deze kokers was de deur nog opengeschoven. Hier ben ik maar naar binnen gegaan. Er hangt een bedompte geur en op de grond liggen verscheidene blikjes, papier, peuken, resten eten. Aan de wand hangt een groot plasmascherm en ik raak al snel gebiologeerd door het beeld dat het laat zien.

21:06 Wat zie ik toch steeds? Vage schimmen, een donker interieur. Ik voel me slaperig. Ik heb hierboven een oud matras gevonden. Het stinkt en voelt klam aan. Morgen ga ik wel weer verder.

27/05/03

11:00 Het regende hard gisternacht en vanochtend werd ik gewekt door het onweer. Gelukkig is het nu even droog. Ik loop nu al een tijdje op wat ik alleen maar kan beschrijven als een dak. Er zijn hier negen glazen daklichten. Ik kan vaag individuele figuren waarnemen en heb het onbehagelijke gevoel zelf geobserveerd te worden door deze gestalten. Ze lijken zich aan elkaar tegoed te doen. Erotisch of gewelddadig? Ik kan het niet zo goed zien.

13:24 Als ik nog een paar meter vaar, kom ik bij een schacht heb ik gemerkt. Zou dit een ingang zijn? Kom ik nu eindelijk te weten wat er zich werkelijk hier afspeelt?

13:30 Ik heb net overgegeven. Wat een diepte zeg!! Mijn hoofd duizelt nog als ik in deze afgrond kijk. Helemaal beneden is volgens mij een ingang. Ik heb besloten toch maar af te dalen. Mijn nieuwsgierigheid is te

groot. Het is hier koud en de wind giert door de ruimte. Ik zal blij zijn als ik binnen ben.

16:?? Het lijkt erop dat ik niet de enige ben die op het idee was gekomen om hier naar toe te gaan. Maar wat doen we hier? Een gigantisch scherm laat onversneden seksuele handelingen zien. Waarschijnlijk is dit wat ons te wachten staat?

Volgens mij is het nu een uur of acht. Ik weet het niet, mijn horloge is net gestolen en het enige natuurlijke licht dat hier doordringt is in de filmzaal. Het maakt ook niet uit. Ik ga naar boven.

Honderdtwintig treden door een slecht verlichte buis!! Maar ik ben er en alles tart mijn verbeelding. Een mengeling van zweet, rook en de geur van ander lichaamsvocht dringt mijn reukorgaan binnen. Een kakofonie van geluiden doet mijn oren suizen. Hellende vloeren en wanden zorgen ervoor dat ik me continue inspan om overeind te blijven. Beweging lijkt de enige juiste manier om hier overeind te blijven. Seksuele uitpattingen vormen het hoofdmenu van de dag. Ik kom woorden te kort om te beschrijven wat ik hier al niet heb gezien...

I am ALIVE!!! Adrenaline door mijn bloed, hyper en hoe heerlijk kan pijn soms zijn. Één tand verloren in een worsteling.

Spanning neemt toe. Steeds meer gevechten. Nog maar weinig mensen die hier niet nooit eens bij een opstootje betrokken zijn geweest. Hoe lang zit ik hier eigenlijk??

Gister (of eergisteren??) iemand neergestoken met een nagelvijs. Wat ben ik hier geworden?

Wie zie ik in de spiegeling van het daklicht? Ben ik dat? Nee wacht, natuurlijk...

*"...De stad zindert van haat.
De zorgvuldig gemillimeterde gazons van de Westside zijn voorzien van
onheilspellende kleine bordjes met de dreigende tekst:*

'Wij schieten met scherp!'

*Welvarende buurten in de valleien en op de heuvels zoeken beschutting
achter muren bewaakt door bewapende particulieren beveiligingsdiensten
en de modernste elektronische alarmapparatuur... Welkom in het
postprogressieve Los Angeles, waar de verdediging van de luxe geleid
heeft tot een arsenaal aan beveiligingssystemen en een obsessieve
bewaking van de sociale scheidslijnen door middel van Architectuur."*

*Mike Davis, Fortress LA
The City of Quartz, 1990*

Fear

“Er bestaat een hedendaagse gevoeligheid voor het onheil dat tot uitbarsting lijkt te kunnen komen in de lege parkeerterreinen rond verlaten of vervallen winkelcentra, in het verdeckte trompe-l'oeil van gesimuleerde ruimte, dat wil zeggen in de vervallen grensgebieden en oppervlakteverschijnselen van de postindustriële cultuur.”[1] Deze gevoeligheid vindt haar oorsprong en haar clichés in een lange, maar in essentie moderne traditie. Haar ogenschijnlijke aangename maar volkomen normale plekken, haar huiselijkheid en enigszins ordinaire decors, haar bruikbaarheid om een reeds afgestompt publiek te doen griezelen, dit alles markeert deze gevoeligheid als de erfgenaam van een gevoel van onbehagen dat voor het eerst werd vastgesteld aan het eind van de achttiende eeuw. Een gevoel dat zijn oorsprong lijkt te hebben als een uitgroei van het Burkiaanse sublieme; een huiselijke versie van ‘absolute terror’, die ondergaan wordt in de warmte en veiligheid van het huis.

Het onheilsgevoel vond zijn eerste thuis in de korte verhalen van E.T.A. Hoffmann en Edgar Allen Poe. Het was juist steeds het contrast tussen de veiligheid die het huis bood en de penetratie van een ‘vreemde aanwezigheid’, die het terugkerend motief vormde. De kern van deze angst, aangewakkerd door een ‘vreemde aanwezigheid’, was een fundamenteel onveilig gevoel. Een gevoel van een nieuwe gevestigde klasse die zich nog niet thuis voelde in hun eigen huis. Het gevoel van onbehagen zou men op deze manier kunnen karakteriseren als de voornaamste burgerlijke angst: het individu die omgeven is door reële veiligheid en plezier haalt uit ‘terror’ die in artistieke vorm onder controle werd gehouden. Maar het gevoel, zoals Walter Benjamin opmerkte, ontwikkelde zich ook door de opkomst van de grote steden. Een verontrustende heterogene massa en nieuwe schaal van de ruimte in deze steden zorgden voor een bepaalde instabiliteit en hysterie onder de stedelijke bevolking. Angst of althans onbestemde gevoelens werden

"Whatever is fitted in any sort to excite the ideas of pain and danger, that is to say, whatever is in any sort terrible, or is conversant about terrible objects, or operates in a manner analogous to terror, is a source of the sublime: that is, it is productive of the strongest emotion which the mind is capable of feeling...No passion so effectually robs the mind of all its powers of acting and reasoning as fear. For fear being an apprehension of pain or death, it operates in a manner that resembles actual pain. Whatever therefore is terrible, with regard to sight, is sublime too..."

Edmund Burke, On the Sublime and Beautiful, 1958

steeds meer gezien als een ziekte, een pathologische aandoening waar elke metropoliet vatbaar voor was. Geleidelijk verplaatste het gevoel van onbehagen zich vanuit de veiligheid van de stoel naar het metropolitaanse leven en werd een conditie voor moderne angsten zoals agorafobie en claustrofobie.

Het denken van de stad lijkt in de jaren negentig een nieuwe fase te zijn ingegaan, waarbij zorg en verontrusting de overhand hebben gekregen. Naar aanleiding van de rellen in 1992 schrijft voormalig vrachtwagenchauffeur Mike Davis het pamflet 'Beyond Blade Runner: Urban Control. The Ecology of Fear'. Mike Davis zet met dit expliciete pamflet angst weer op de agenda van stedelijke ontwikkelingen. Met de notie 'ecologie van de angst' wordt gewezen op de relatief autonome werking van een typisch moderne, stedelijke verbeeldingswijze waarin angst de hoofdrol speelt. Onze grote steden worden met andere woorden mede veranderd en heringericht langs de lijnen van een door angst gestuurde politiek van urbanisering. Zo is het mogelijk dat het gereorganiseerde stedelijke ecosysteem zelf meer en meer de belichaming is geworden van die angstcultuur. Angst voor de crimineel, de hooligan, de vreemdeling, de terrorist, de chaos, het onbekende, angst voor...?? heeft er mede voor gezorgd dat de veiligheidswaan zinloos is doorgeslagen in de suburbs. Zelfs de term suburb, die toch een bepaald beeld van liefalligheid met zich meebrengt, heeft zich getransformeerd tot de term 'gated community': wijken omgeven door Heras hekwerken, camera's, prikkeldraad en controle posten. "De gemiddelde burger heeft het geloof in de vooruitgang waarschijnlijk allang opgegeven en is bezig zich te verschansen, zich in te dekken tegen de volgende golf van modernisering of vernietiging. Pragmatici zullen benadrukken dat vrijwel iedereen wil wonen in veilige, het liefst bewaakte, overzichtelijke en homogene buiten wijken met comfortabele rijtjeshuizen met een puntdak." [2] Deze waarheid als een koe domineert nu al jaren de politiek van ruimtelijke ordening in Nederland en hoogst waarschijnlijk overal in het rijke Westen. De ecologie van de angst heeft volgens René

Boomkens een geborgenheidsmachine opgang gebracht die nette, veilige en homogene buitenwijken genereert, die echter het grootste deel van de dag niet of nauwelijks worden bewoond. De liefde voor de leegte van het destructieve karakter en het verlangen naar een veilig omhulsel van de suburbaan zijn beide uitingen van een en dezelfde smetvrees: een angst voor aanraking, voor botsingen, voor confrontaties, uiteindelijk voor gewelddadige inbreuken op de eigen identiteit en levenssamenhang, zo meent Boomkens. Deze 'catastrofes' doen ons in een shocktoestand belanden, in een toestand van momentane totale afweer van elke mogelijke ervaring of sensatie. Wanneer echter ook alledaagse situaties en omstandigheden blijvend als extreem bedreigend worden ervaren, dan werkt de momentane afweer niet langer. Dan moet er worden gezocht naar een meer constante vorm van immuniteit voor het catastrofale, voor gewelddadigheid en dreigend gevaar. Zowel de suburbane leefstijl en verscheidene media zoals televisie zijn daarin behulpzaam. De eerste voorziet het gekwelde individu van een (in theorie) ervaringsloze of -arme omgeving, waaruit elke onverwachte gebeurtenis zoveel mogelijk is buitengesloten. Bij wijze van compensatie voor dit buitensluiten haalt de tweede de buitenwereld weer naar binnen, echter radicaal ontdaan van haar concrete zintuiglijkheid. Boomkens noemt dit de angstmachine. De werkelijkheid wordt nu 'geserveerd' als een reeks spannende belevenissen, waarvan men als toeschouwer op uiteenlopende manieren kan genieten of gruwelen, waaraan men zich kan ergeren of waardoor men zich kan gaan vervelen, waarbij men zelfs in slaap kan vallen.

"Onze cultuur wordt gekenmerkt door een centrale mythe die orde en chaos op onhistorische wijze in absolute zin tegenover elkaar heeft gesteld en de waarde van de eigen cultuur ontleent aan de mate waarin zij in staat is die orde te handhaven en de chaos buiten te sluiten." [3] De geborgenheidsmachine tracht ons te laten leven in een altijd bewaakt en beschermd paradijs zonder verontrustende anderen. Iedereen die de grens van ons paradijs overschrijdt, dient een bewijs van goed gedrag af te geven. De angstmachine produceert onophoudelijk

“De mens is als een kind in het donker. Hij wordt omgeven door een dreigende chaos die zijn overlevingskansen steeds maar weer bedreigt. Zijn oorspronkelijke mentale staat is die van de angst, van fobieën. Onze hersenen staan constant paraat om een defensieve houding aan te nemen tegen de reële of denkbeeldige bedreigende indrukken die ons bestormen. Bij fobieën zorgen onze reflexen voor een bestaand beeld, hoe bedreigend ook, bij het beklemmende van het onbekende. Want zelfs het meest vreselijke, bedreigende beeld wat we ons kunnen bedenken is niet vreselijk, bedreigend genoeg om ons de angst voor het onbekende te doen begrijpen. In dit licht vormen fobieën de blauwdruk voor de dominantie van ‘logical thought’ en benaming van de wereld.”

Ernst Gombrich

nieuwe verbeeldingen van al wat ons angst inboezemt. Hoe beter de geborgenheidsmachine werkt, des te abstracter, des te algemener wordt het object van die angst. Angst en fascinatie overigens. Want wat ongreepbaar is, in de letterlijke zin van het woord, wordt ogenblikkelijk object van fascinaties, droombeelden en verlangens in een cultuur die voortdurend op zoek is. Op zoek naar echtheid die ze meent te missen, naar verlossing van de eeuwige schuld, naar de zucht van opluchting.

Strategieën zoals 'gating', surveillance systemen en defensief urbanisme geven misschien een bepaald gevoel van veiligheid. Maar deze strategieën verminderen 'het gevaar' niet. Ze voeren het gevoel van angst op door toenemende paranoia en wantrouwen. Want wat als onze vertrouwde angstprojecties failliet kunnen worden verklaard? Wat als de moordenaar, de terrorist, de publieksvijand je buurman blijkt te zijn? Een man die elke dag naar zijn werk gaat, een hypotheek heeft, elke zaterdag zijn gras maait, maar ondertussen kneedbommen in zijn kelder fabriceert? Wat als alledaagse stedelijke elementen zoals een snelweg, een parkeergarage of een WTC-gebouw angst inboezemen? Wat als vanzelfsprekende angstbeelden ineens niet meer zo vanzelfsprekend blijken te zijn? Plots is alles en iedereen verdacht.

Desire

"Verlangen heeft geen gebrek aan iets. Het mist niets. Verlangen wordt niet in stand gehouden door behoefte. Het is eerder andersom: behoeften worden afgeleid van verlangen. Ze zijn de tegenovergestelde producten binnen de werkelijkheid die verlangen produceert. Gemis is een tegeneffect van verlangen. Het wordt gedumpt, verspreid en uitgehold binnen de werkelijkheid van verlangen op het moment dat de sociale organisatie het verlangen van zijn objectieve wezen berooft."^[4] Het verlangen is geenszins verbonden met de 'Wet' en laat zich door geen enkel essentieel gemis definiëren. "Want dat is het echte idee van de priester: de constituerende wet in het hart van het verlangen, het

verlangen aangewezen als gemis, de heilige castratie, het gespleten subject, de doodsdrijf, de vreemde cultuur van de dood.”[5] En zo is het zonder twijfel elke keer dat men het verlangen denkt als een brug tussen subject en object: het subject van het verlangen kan alleen maar gespleten zijn en het object bij voorbaat verloren. Het verlangen is echter een proces en ontvouwt zich als een “orgaanloos lichaam”[6], doorlopen met stromen die ontsnappen aan zowel objecten als subjecten. Het verlangen is niet inwendig aan een subject, evenmin als het streeft naar een object. Het is strikt immanent aan een plan waaraan het niet preëxisteert, aan een plan dat geconstrueerd moet worden, waar stromen zich verenigen. Verre van een subject te veronderstellen, kan het verlangen slechts bereikt worden op het punt waarop iemand afstand heeft gedaan van de macht ik te zeggen. Verre van naar een object te streven, kan het verlangen slechts bereikt worden waarop iemand niet langer een object zoekt of vat. “Dan werpt men tegen dat een dergelijk verlangen volledig ongedetermineerd is en dat het nog meer doordrongen is van gemis. Maar wie doet u geloven dat door het verliezen van de object- en subjectcoördinaten, u iets mist?”[7] Welke hogere macht laat ons geloven in de gefixeerde beelden van goed en kwaad? “Wie laat ons achter met een slecht geweten, met onze verveling, ons leven waar niets in gebeurt, waar niets meer overblijft dan de beelden van oneindige subjectieve representatie?”[8] Een leven waarin we met al onze kracht geloven in een systeem dat onze relatie tot deze beelden bepaalt?

Hidden Agenda

Volgens Deleuze en Guattari wordt het kapitalisme gekenmerkt door het feit dat de sociale organisatie zich baseert op het proces van axiomatisatie. Dit proces is niet alleen onafhankelijk van betekenis, geloof en gewoonte maar tart en ontwricht ze waardoor kapitalisme haar uitgesproken dynamiek verkrijgt. In kapitalisme verenigen gekwantificeerde stromen zich enkel en alleen op basis van

verwachtingen van surplus waarden. Zulke verwachtingen berusten eerder op berekeningen dan op een of ander geloof. Symbolische betekenis heeft geen plaats in deze kapitalistische constructie. De conjunctie van stromen is direct, zonder dat er een beroep gedaan hoeft te worden op een code. De kwaliteiten van geaxiomatiseerde stromen komen voort uit de conjunctie zelf. Axiomatische sociale organisaties zijn in het kapitalisme strikt betekenisloos: naamloze arbeiders worden alleen op waarde geschat als een abstracte hoeveelheid werkkraft op de arbeidsmarkt. Het originele en nog steeds fundamentele kapitalistische axioma verenigt de gedeterritorialiseerde en gekwantificeerde stromen van vloeibare welvaart met de gedeterritorialiseerde stroom van 'vrije' arbeid, arbeiders die niet meer gebonden zijn aan de specifieke eisen van productie en zo alleen in hun onderhoud kunnen voorzien door hun werkkraft op de markt te gooien. Onder druk van haar eigen zoektocht naar nieuwe winstmarges continueert kapitalisme dit axiomatisch proces waarin kwaliteit wordt omgevormd tot kwantitatieve uitwisselbare handelsproducten. "Het kapitalisme culmineert niet in een transcendentale glorie zoals bijvoorbeeld het paleis te Versailles, maar in een morbide hebzucht, het politieke militaire industriële complex"[9] waar Deleuze en Guattari over spreken. Binnen de productie en met name in de overproductie is er een noodzaak voor een anti-productie voor het absorberen van de overwaarden, gegeven het inherente feit dat kapitalisme altijd op grote schaal overproduceert, om zodoende de tandwielen van het kapitalistische systeem te laten draaien. Binnen kapitalisme is het apparaat van anti-productie[10] niet langer een transcendentale instantie die zich verzet tegen productie. Integendeel, onhoorbaar sluipt het de productie machine binnen en laat niet meer los, zodat het de productiviteit kan reguleren en overtollige waarde kan produceren. Het voornaamste doel van kapitalisme is het introduceren van gebrek in een situatie waarin er altijd te veel is, door het teweeg brengen van de opnamen van in overvloed aanwezig zijnde goederen. Alleen wanneer mensen worden overtuigd van het feit dat ze iets missen,

variërend van de laatste mode tot nationale en nu zelfs globale veiligheid, kunnen ze er toe gebracht worden om te consumeren en te produceren naar de steeds toenemende eisen van de kapitalistische economie. *(Vandaar dat het kapitalisme steeds nieuwe beelden moet produceren waarmee we onze behoeften en angsten kunnen voorstellen zodat we weten waar we bang voor zijn en waar we ons tegen moeten wapenen.)* Het systeem van anti-productie is in het kapitalisme inherent geworden aan het systeem van productie en haar drijvende kracht is de productie van steeds meer overwaarden. Het consumeren en produceren van overvloedige goederen is niet een opzichzelfstaand doel, maar slechts een middel om het vloeibare kapitaal veilig te stellen voor het investeren in een volgende cyclus van sociale productie.

Het kapitalistische systeem is volgens Deleuze en Guattari een cynisch systeem waar men tot op zekere hoogte trouw aan is, in de zin dat men blijft geloven in 'voortgang', 'technologie', 'lifestyle', 'het einde van de geschiedenis', etc. In werkelijkheid zo stellen Deleuze en Guattari, is er helemaal geen noodzaak meer om ergens in te geloven. Taal geeft niet langer aan wat er gelooft moet worden, maar geeft aan wat er moet gebeuren. Cynisme en trouw geven de twee momenten van kapitalisme aan: coderen en decoderen/ hercoderen. Deze momenten corresponderen met het basisritme van de kapitalistische axiomatisatie: deterritorialisatie en herterritorialisatie. Voor Deleuze en Guattari is het decoderen het positieve moment van axiomatisatie omdat het verlangen bevrijdt van de kettingen en boeien van codificering. Maar het bevrijdende effect van decoding, dat afstamt van de economische componenten van kapitalisme, wordt vergezeld door tegengestelde processen van hercodering, die voortkomen uit de machtscomponent binnen het kapitalisme. Deze binden de vrijgekomen libidineuze energieën weer aan kunstmatig verkregen codes zodat overwaarde die particulier wordt toegekend onttrokken en gerealiseerd kan worden. Deze tegenstelling komt voort uit de spanning tussen de algemeen gesocialiseerde productie van overwaarde en het private eigenbezit en management. Kapitalisme

wijdt zich aan de ene kant aan productie als doel op zich zelf, in het uiterste geval het ontwikkelen van productiviteit van gesocialiseerde arbeid, dit is het moment van deterritorialisatie. Echter aan de andere kant worden als gevolg van privé-investeringen in de middelen van productie, sociale arbeid en leven beperkt tot de productie en consumptie die alleen de bestaande (kapitaal)voorraad benutten: dit is het moment van herterritorialisatie.

Ook Marx schetst in 'Das Kapital' deze twee momenten van de voortgaande zelfexpansie van kapitalisme. In de eerste fase transformeert een nieuwe golf van productievere kapitaalvoorraad het bestaande apparaat van productie en consumptie. Deze aanhoudende omwenteling van productiemiddelen, die voor Marx karakteristiek zijn voor het kapitalisme, deterritorialiseert bestaande arbeid en kapitaal om ze zodoende aan nieuwe vormen van productie en consumptie te wijden. Zodoende woedt er een golf van decodering door de maatschappij. Echter in de tweede fase wordt deze progressieve beweging abrupt een halt toegeroepen waarin alles weer wordt geherterritorialiseerd: de handen van het ontwikkelde apparaat van productie en consumptie worden gebonden aan achterhaalde kapitaalvoorraad om zodoende deze voorraad volledig uit te buiten en winstmarges van de investeringen veilig te stellen. Herterritorialisering realiseert de machtscomponent van kapitalisme, een omgekeerde beweging die de ontwikkeling van nieuwe productiviteit tegengaat en bovendien voorkomt dat de uitgifte van overschot op een andere manier wordt gebruikt dan voor de directe herinvestering van verdere surplus-productie. Daarentegen zorgt deterritorialisering als economische component voor verandering en bevrijdt het de energie van productie en consumptie van vaststaande objecten en beperkingen. Het spreekt voor zich dat het onderscheid tussen deze momenten toebehoren aan het proces wat Deleuze en Guattari axiomatisatie noemen. Het onderscheid is hier echter van belang om de paradox van kapitalisme bloot te leggen (*en zo de positie van angst en verlangen in dit systeem vast kunnen stellen*): het verschil

tussen macht en economie als conflicterende momenten binnen het kapitalisme. "De staat was eerst een abstract geheel die apart functionerende subtotaal integreerde. Nu is het ondergeschikt aan een krachtenveld wiens stromen het coördineert en wiens autonome relaties van klassendominantie en -ondergeschiktheid het bepaalt. Het is niet langer toereikend om vaststaande territoria te overcoderen, maar er moeten nieuwe codes gevormd en bedacht worden voor de gedecodeerde geldstromen, producten en particulier bezit." [11]

Volgens Deleuze en Guattari maakte de opkomst van het kapitalisme niet alleen de ontdekking van verlangen en arbeid mogelijk, maar produceerde ook de segregatie van de twee: het gebied van de massaproductiegoederen aan de ene kant en het gebied van de reproductie aan de andere kant. Productie is in beide gevallen onderhevig aan een radicale en vervreemdende privatisering, namelijk het kapitaal als instrument voor geprivatiseerde productie en het kerngezin als organisatie voor geprivatiseerde reproductie. Fundamentele sociale banden worden nu niet familiaal, interpersoonlijk of staatkundig aangegaan maar marktgericht. Sociale productie en reproductie vinden plaats via geldstromen en kapitaal. En aangezien deze gedecodeerde en geaxiomatiseerde stromen puur worden bepaald door kwantitatieve berekening, stammen sociale functies af van economische functies. Het kerngezin vormt de belangrijkste uitzondering. Zij vormt de 'private sfeer' die gescheiden is van de sociale productie en reproductie in de publieke of economische sfeer. Het effect van deze scheiding is beslissend omdat verlangen op deze manier gevangen wordt in een groteske dilemma: het afzonderen van het kerngezin van de maatschappij in het algemeen segregeert verlangen van alle mogelijke objecten behalve die objecten die verboden zijn: de gezinsleden. Verlangen wordt de toegang ontzegd tot juist die objecten die onder de omstandigheden het meest begeerlijk zijn. Het kerngezin is dus het ultieme proefscenario voor de ascetische subjectiviteit, die gekoesterd en verlangd wordt door de kapitalistische anti-productie. De begrensde en restrictieve relaties binnen het gezin

produceren niet alleen een algemeen ascetisme: ze produceert in het klein precies de basisrelaties van kapitalisme zelf. Zoals het kapitalisme de arbeider scheidt van 'levensmiddelen' en bevrediging uitstelt tot na het werk, na de uitkering van het maandelijkse loon, na het pensioen, zo scheidt de vader het kind van de moeder en wordt bevrediging uitgesteld tot het kind zelf volwassen is en zelf een gezin kan stichten. De verwarring omtrent verlangen neemt zienderogen toe, ze weet niet meer wat ze wil. De combinatie van lichamelijke omstandigheden en repressieve representaties bieden verlangen de familiale objecten die tegelijkertijd verboden zijn: "Oedipus is het verleidelijke beeld waarmee verlangen zich laat vangen."^[12] Daar komt nog eens bij dat het doodsinstinct nog verder doordringt in de kapitalistische maatschappij. De 'dood' wordt inherent aan het leven van alle dag, die de alomtegenwoordige dreiging herbergt niet genoeg geld te hebben om voedsel en onderdak te verkrijgen, geen baan meer te hebben en zo geen toegang meer verschaft wordt tot de eerste levensbehoeften. Deze marktgebaseerde vorm van het doodsinstinct wordt gereflecteerd en versterkt door de dynamiek van het kerngezin.

In plaats van de waarneming van het totaal binnen een sociale omgeving, zorgt segregatie voor een beperkt veld van subjecten en een beperkt aantal identificaties met deze subjecten. Het opleggen van het of-of keuze alternatief binnen het kerngezin zorgt op een effectieve wijze ervoor dat de maatschappij buiten de deur wordt gehouden. Maar, zo beargumenteren Deleuze en Guattari, het kerngezin is geen autonoom en onafhankelijk instituut. Het kerngezin is een maatschappelijk instituut of nog beter, een kapitalistisch instituut. Kapitalisme heeft aan het kerngezin de functie van reproductie toegekend als een alleenstaand instituut, zodat de sociale productie zich kan ontwikkelen en continue radicaal kan veranderen zonder dat ze zich zorgen hoeft te maken over het voortbestaan van individuen en het directe beheer van hun verlangens. Dit verklaart waarom het kerngezin zich voor kan doen als een microkosmos, de maatschappij op kleine schaal. In de realiteit werkt dit

anders uit. Het kerngezin komt de behoefte van het kapitalisme tegemoet en produceert goede volgzame burgers die zich vol overgave mee laten sleuren door de verbodsautoriteiten: de vader, de baas, kapitaal in het algemeen. De toegang tot de objecten van hun verlangen: de moeder, de goederen die ze produceren, de natuurlijke omgeving als geheel, wordt tot een later tijdstip opgeschort. "Volgzame burgers ontdekken, naar verluidt, wat zij verlangen op hetzelfde moment dat ze ontdekken dat ze het verlangde niet kunnen hebben." [13] Want dat is wat het oedipale kerngezin volgens Deleuze en Guattari produceert: gehoorzame ascetische individuen die de bemiddeling van kapitaal tussen hun productiviteit en het uitgestelde plezier ervan onvoorwaardelijk accepteert. Het lijkt wel alsof het oedipuscomplex van het kerngezin is gefabriceerd op een dusdanige wijze dat het naadloos aansluit op de vereisten van de kapitalistische sociale formatie, zo observeren Deleuze en Guattari. In het toekennen van verlangen aan het kerngezin als een systeem van reproductie en representatie, zorgt het kapitalisme ervoor dat verlangen gevangen wordt in een bedrieglijk en misleidend beeld van zichzelf: "verlangen met een familiale inhoud die in strikte zin irrelevant is omdat deze vorm van verlangen uiteindelijk juist die vorm van verdringing laat weerklinken en versterken die door de kapitalistische sociale productie zelf wordt beoefend." [14] Voor Deleuze en Guattari zijn de productie van verlangen en de sociale productie één en hetzelfde maar onder verschillende condities. "Vanaf het begin van deze studie hebben wij de veronderstelling gehandhaafd dat sociale productie en productie van verlangen één en hetzelfde zijn en dat ze verschillende regimes hebben met als resultaat dat de sociale vorm van productie een essentiële verdringing uitoefent op de productie van verlangen en dat de productie van verlangen, echt verlangen, in potentie de mogelijkheid heeft om de sociale vorm van productie te vernietigen." [15]

Een soortgelijke redenering treffen we bij Herbert Marcuse aan. Hij stelt dat met de vestiging van het realiteitsprincipe de mens, die onder het lustprincipe nauwelijks meer was dan een bundel dierlijke instincten,

een georganiseerd ik is geworden. Hij streeft naar wat nuttig is en wat verkregen kan worden zonder schade aan zichzelf en zijn vitale omgeving. Onder het realiteitsprincipe ontwikkelt de mens de functie van de rede. Hij leert de werkelijkheid te onderzoeken, te onderscheiden tussen goed en kwaad, waar en onwaar, nuttig en schadelijk. Hij wordt een bewust, denkend subject, ingesteld op een redelijkheid die hem van buitenaf is opgedrongen. Deze organisatie verdringt en verandert, zo meent Marcuse, zijn oorspronkelijke driftmatige behoeften tot in de kern. "Als afwezigheid van onderdrukking het oerbeeld van vrijheid is, dan is beschaving de strijd tegen deze vrijheid." [16] "Achter het realiteitsprincipe gaat de werkelijkheid van schaarste schuil, want de strijd van het bestaan vindt plaats in een wereld, die te arm is om de menselijke behoeften, zonder voortdurende beperking, onthouding en uitstel te bevredigen." [17] Met andere woorden, voor iedere mogelijke bevrediging is arbeid nodig, meer of minder moeizame schikkingen om de middelen voor de bevrediging van behoeften te verschaffen. Gedurende dit werk, dat bijna het hele leven van een volwassen individu in beslag neemt, wordt de lust uitgeteld en vormt onlust de hoofdschotel. En daar de fundamentele driften volgens Marcuse streven naar de heerschappij van de lust en de afwezigheid van leed, is het lustprincipe onverenigbaar met de werkelijkheid en moeten de driften zich aan repressieve beheersing onderwerpen.

Marcuse meent dat seksualiteit een van de meest elementaire en sterkste mogelijkheden tot bevrediging biedt. Als ze werd toegelaten binnen de grenzen van wat nodig is voor de productieve ontwikkeling van de persoonlijkheid, in plaats van wat nodig is voor de overheersing van de massa's, dan zou de vervulling van deze ene mogelijkheid op bevrediging van het lustprincipe noodzakelijk leiden tot nog heftigere aanspraken op deze bevrediging in andere sectoren van het menselijke bestaan. Daar voor deze aanspraken middelen beschikbaar zouden moeten zijn, zouden ze zeker tot het ineenstorten van de bestaande maatschappelijke orde leiden. Zo worden in onze westerse maatschappij aanspraken op

bevrediging of 'geluk' alleen nog mogelijk als de bevrediging en de productieve ontplooiing van de persoonlijkheid zo worden hergedefinieerd dat ze verenigbaar worden met de heersende waarde en normen.

Diagram

Freuds grootste ontdekking was die van libido als het abstracte subjectieve wezen van verlangen: vrij van specifieke objecten waarvan vooraf bepaald is dat ze begeerlijk zijn. In plaats daarvan worden door veranderlijke investeringen libidineuze waarde verleend aan haar objecten. Freud verraadde echter zijn ontdekking door verlangen toe te kennen aan universele vooraf bepaalde objecten en doelen: het oedipuscomplex. Freud reproduceerde zo enkel en alleen de institutionele structuur van kapitalistische reproductie. In het kerngezin is verlangen afgezonderd van de maatschappij in het algemeen. Libido wordt zo geketend of gehercodeerd richting de gezinsleden als de primaire objecten van verlangen. Het idee van vrije associatie suggereert op een vergelijkbare manier het legitieme gebruik van wat Deleuze en Guattari de connectieve en disjunctieve syntheses noemen. De connectieve synthese betreft instincten en drijfveren en de manier waarop ze objecten oplaadt met waarde of erotische lading. Simpel gezegd vertaalt het Freuds notie van libidineuze investering of cathexis en de functies die hij toekend aan Eros of het levensinstinct. De disjunctieve synthese heeft betrekking op het functioneren van genoegens, geheugen en tekens in de psyche in combinatie met wat Freud het doodsinstant of Thanatos noemt. In een echte vorm van vrije associatie zouden open reeksen van meervoudige tekens mogelijk worden, die op een willekeurige manier weer andere reeksen kunnen kruisen, zonder dat ze gereduceerd worden tot één enkele betekenis of representatie. Op de ouderlijke tekens na zijn in het kapitalisme alle tekens gedecodeerd door de markt, zo stellen Deleuze en Guattari. De onrechtmatige segregatie in combinatie met de decodings hebben tot doel de veelvormigheid aan tekens te reduceren tot een

beperkt aantal die van betekenis zijn in de compartimenten van het oedipuscomplex. Of het nu in de vorm van een mythe, tragedie, droom of metafoor is, oedipus vormt een representatie en een geloof die de vrije vorm van verlangen verstoort en uiteindelijk gevangen neemt in gefixeerde beelden. Maar het onderbewuste bekommerd zich niet om één of andere geloofsovertuiging, zo beweren Deleuze en Guattari. Het wil helemaal niets geloven. Het enige doel is het maken en afbreken van connecties, het toekennen en dirigeren van stromen. Het onderbewuste is alleen voor te stellen door een welbewuste representatie. Deleuze en Guattari dringen er echter op aan "dat we niets concreets kunnen afleiden van dergelijke waarnemingen over het onderbewuste. We kunnen niet het wezen van verlangen afleiden uit de inhoud van de bewuste verbodsbepalingen tegen het verlangen of de representatie ervan." [18] "We zijn hypocriet als we blijven geloven in eenzijdige betekenis of representatie... Je kan geloven dat je schuldig bent omdat je je vader wil vermoorden en met je moeder wil slapen. Je kan geloven in de oedipus. Maar je kan ook geloven dat je niet hard genoeg werkt, te veel schulden hebt, te inhalig bent; je kan geloven in de superioriteit van je geloof, land, ras." [19] Dergelijke overtuigingen blijven bestaan in onze maatschappij zelfs nadat ze verworpen zijn. De kritische opdracht voor de maatschappij wordt, volgens Deleuze en Guattari het vernietigen van de macht van de representatie in al haar vormen: het oedipuscomplex, het ego, religie, etnisch fanatisme, patriottisme, de schuld aan het kapitaal.

Om op dit plateau te kunnen komen, moet een derde component geïntroduceerd worden die niet meer alleen generatief en transformationeel is, maar diagrammatisch, zo stellen Deleuze en Guattari. In elk systeem en in elke koppeling moet de waarde die eigen is aan de bestaande vluchtlijnen ontdekt worden: "hoe ze hier getroffen worden door een negatief teken, hoe ze daar een positiviteit verkrijgen maar verknipt en verhandeld worden in opeenvolgende processen, hoe ze elders weer in zwarte gaten vallen, hoe ze weer elders in dienst treden van een oorlogsmachine of hoe ze een kunstwerk bezielen." [20]

“Een veelheid wordt waarschijnlijk niet bepaald door het aantal termen dat zij telt. We kunnen altijd een derde aan twee toevoegen, een vierde aan drie, een travestiet aan man en vrouw. Zo komen we niet uit het dualisme, gefixeerde codes. Noch de elementen noch de gehelen bepalen de veelheid. Wat haar wel bepaalt, is het EN, als iets wat plaats vindt tussen de elementen of tussen de gehelen. En zelfs als er maar twee termen zijn zit er een EN tussenin, dat noch de ene noch de andere is, noch de ene die de andere wordt maar dat juist de veelheid vormt. Daarom is het altijd mogelijk de dualismen van binnenuit af te breken door de vluchtlijn te trekken die tussen de twee termen of de twee gehelen doorgaat. Het smalle stroompje dat noch aan de een noch aan de ander toebehoort maar beide meesleurt in een niet-parallelle evolutie, in een heterochroon worden.”

Gilles Deleuze en Claire Parnet, Dialogen, 1991

En omdat ze dat alles tegelijk zijn, moet men steeds het diagram of de cartografie maken van dat wat verstopt is, overgecodeerd of juist mutant op weg naar de bevrijding. Het diagrammatische bestaat uit het voortduwen van de taal tot aan het plan waar de 'immanente' variatie niet meer afhangt van een structuur of een ontwikkeling, maar van "de samenvoeging van mutante stromen, van hun snelheidssamenstelling, van hun combinatie van deeltjes... De vluchtlijn is volledig van waarde veranderd: in plaats van getroffen te zijn door een negatief teken, symbool voor de zondebok, heeft de vluchtlijn de waarde van het positieve teken gekregen, zij valt samen met de zwaarte of de snelheid van de machine. Maar zij wordt er niet meer door gebroken, gesegmenteerd in een opeenvolging van eindige processen. Hier hebben we een ander tekensysteem: een subjectief of een door hartstocht gedreven systeem, geheel verschillend van het betekenisdragende systeem." [21]

Heart of the Matter

"Hoe kunnen we fragmenten produceren of zelfs nadenken over fragmenten als de enige relatie tussen fragmenten het zuivere verschil is, fragmenten die enkel en alleen met elkaar in contact staan omdat ze anders zijn zonder dat ze hun toevlucht kunnen nemen tot een idee van totaliteit, zelfs niet een totaliteit die verloren is gegaan of die nog moet ontstaan." [22] Kunnen we nog wel geloven in deze mythe waarin onze 'archeologen' zoeken naar het laatste fragment, zodat alle andere aan elkaar gelijmd kunnen worden tot een oorspronkelijke eenheid? Kunnen we nog wel geloven in de lyriek van Cor Buitendijk [23], in Almere 'stad in wording', als angst de inzet blijkt te zijn bij de vorming van een nieuw centrum. Angst die er voor zorgt dat verschillen worden weggemasseerd of helemaal van de mentale kaart verdwijnen. Boomkens liet het ons al weten: "Op het eerste gezicht is er geen wereldbeschouwing te vinden die meer recht doet aan de verschillen tussen mensen onderling dan juist het

liberalisme... het liberalisme doet dat echter door die verschillen naar de privé-sfeer te verbannen; daar mag iedereen zich uitleven. In de openbare sfeer heerst echter gelijkheid.”[24] Dat allerlei min of meer private verschillen tussen mensen juist uitermate ongelijk uitwerken in de openbare sfeer, wil het liberalisme liever niet zien. Wat hebben iemands seksuele voorkeur, of zelfs ‘perversie’, of iemands invaliditeit of geloofsovertuiging te maken met diens staatsburgerschap? Boomkens redeneert dat het nu juist een liberaal ideaal is om in de publieke sfeer geen onderscheid te maken tussen zulke uiteenlopende persoonlijke kenmerken. Het vriendelijk sociaal-liberalisme is dan ook bij voortduring geneigd zulke verschillen zoveel mogelijk te compenseren om ook aan de meest onfortuinlijke burgers de mogelijkheid te bieden hun stem te laten horen. Onze openbare ruimte is volgestouwd met invalidenliften, doventolken, blindengeleidehonden en elke zweem van mogelijk ongelijkheidsbevorderende omstandigheden dient te allen tijde te worden uitgebannen.

“De liberale droom bij uitstek bestaat erin dat verschillen uiteindelijk altijd ophefbaar zijn, alsof het niet meer dan misverstanden zijn, talige problemen die verholpen kunnen worden door een betere vertaling te maken, door er nog eens goed over te praten. Verschillen zijn echter niet louter misverstanden.”[25] Hoe onze publieke sfeer er ook uitziet, hoezeer zij ook het ideaal van een dwangloze uitwisseling van opinies benadert, het feitelijke fysieke en aanschouwelijke bestaan van onreducerbare verschillen valt niet ongedaan te maken. Pogingen in die richting sorteren vaak juist in een tegendraads effect. Zij masseren reële verschillen weg ten gunste van de goede vrede, ten gunste van een geolied liberaal apparaat dat geen hindernissen op zijn weg wenst tegen te komen. Het was dan ook onvermijdelijk dat de progressieve ambitie van Almere als een zeepbel uit elkaar zou spatten in een liberaal kapitalistisch gedreven proces.[26]

Suicide Machine

Angst en verlangen blijken handige instrumenten te zijn. Ze functioneren als op zichzelf staande machines, maar versterken elkaar ook wederzijds. [27] Ze houden de oneigenlijke segregatie binnen het kapitalisme in stand en de tandwielen van het systeem draaiende. Willen we de lyriek van Buitendijk serieus nemen, dan zullen we op een andere manier over 'onze werkelijkheid' moeten nadenken. Er moet een voorwaarde gecreëerd worden waardoor Almere geïnjecteerd wordt met een betekenis die voorheen niet zichtbaar was, waar angst niet op voorhand al in een negatief teken staat. Een voorwaarde waardoor een nieuw perspectief kan ontstaan, een ruimte waarin radicaal verschillende actoren in het proces met elkaar in verband worden gebracht. Deze (virtuele) ruimte komt voort uit het conflict. Verschil vormt juist het vertrekpunt en het hoofdoel is om de aanwezige dynamiek en spanning te registreren en verder op te voeren om zo conflicten en verschillen (opnieuw?) bespreekbaar te maken. Echter deze dynamiek is vaak zo complex dat ze maar moeilijk voor te stellen is, laat staan dat er voorwaarde aan toegekend zouden kunnen worden. Deleuze en Guattari gaven al aan hoe we nieuwe perspectieven kunnen destilleren uit een complexe (stedelijke) omgeving door ons te wijzen op de diagrammatische component.

Het diagram is geen blauwdruk. Het is geen technische tekening van een constructie, herkenbaar door detail en juiste schaal. Er is geen enkele conditie die zich één op één laat vertalen in een conceptualisatie die perfect aansluit op die conditie. Er zal altijd een kloof zijn tussen de twee. Om diezelfde reden zullen concepten zoals onderdrukking, angst, drempelwereld, enz., nooit direct toepasbaar zijn op architectuur. Er moet een 'tussenpersoon' zijn. De vooruitziende blik van een diagrammatische toepassing is een onmisbaar ingrediënt voor het begrijpen van haar functie: "een werkelijkheid die nog moet komen"[28], een realiteit in wording. Deleuze en Guattari hebben bijgedragen aan het inzicht dat de meedogenloze kracht van tekens en betekenis door het diagram kunnen

worden vertraagd. Architectuur wordt zo de mogelijkheid gesteld om een alternatief te ontwikkelen voor de gebruikelijke representatieve ontwerpmethodode. Een directe introductie van thema's zoals angst en onderdrukking, zou in de architectuurpraktijk leiden tot de reductie van dergelijke complexe thema's tot één teken met een eenduidige betekenis, die vervolgens weer terug te vertalen zou zijn in het project. Deze benadering sluit op voorhand al vele mogelijkheden uit. Op het moment dat concepten helder en duidelijk worden geformuleerd, wacht architectuur als het ware passief op het moment dat ze plots wordt geïnjecteerd met een concept. Een representatieve techniek impliceert dat we naar een realiteit convergeren vanuit een conceptuele positie en op die manier de relatie tussen idee en vorm, inhoud en structuur fixeren. Het probleem is dientengevolge dat met deze gangbare techniek niet ontsnapt kan worden aan bestaande typologieën. Instrumentalisatie technieken zoals het diagram vertragen zulke typologische fixaties. Op verschillende niveaus van abstractie onvouwen specifieke interpretaties, gebruikswaarde, perceptie, constructie, enz. zich en worden toepassingen snel verspreid, waardoor het ontwerp bevrijd wordt van gangbare typologieën en clichés.

We spreken niet meer van goed en kwaad, linkse politiek en rechtse politiek, Almere en A6.[29] We spreken alleen nog maar over het EN, het tussenin, een periode buiten de normale beweging van tijd. We spreken over Utopia!?, een nieuwe conditie, een hersenschim, een waandenkbeeld. Dit eiland vormt het uitgangspunt, de machine die ons instaat stelt de verschillende actoren in een (virtuele) ruimte te registreren, te regisseren. Er ontstaat een spel waarin angst, verlangen en sex in een open reeks een connectie met elkaar aangaan en zich trachten te ontworstelen aan haar opgelegde negatieve tekens: ego, geloof, gemis, schuld... In het decor van beton, glas en staal onvouwt zich een plot waar de bevestiging van het rationele, het statische letterlijk en figuurlijk onder druk wordt gezet. Een plot waar de afstand van het plasmascherm en het glas[30] in twijfel wordt getrokken. Fysiek en

psychisch kan deze afstand overwonnen worden om zo uit de as van het vernietigde ego te herrijzen in een dynamisch en hartstocht gedreven omgeving. Het zal echter moeilijk worden deze visie te vollrekken simpelweg omdat ze 'echte, bruikbare' mogelijkheden achter zich lijkt te laten. De exceptionele politieke vorm lijkt weinig mogelijkheden te hebben om de huidige sociale condities (blijvend) te doen veranderen. Het is echter de taak van de maatschappij en dus ook van de architect, om te ontdekken welke machines en systemen er achter een object of situatie schuilgaan, hoe ze werken, met welke energie-erupties, welke onderhuidse stromen, welke reeksen en welke wordingen. Deze positieve opdracht kan niet gescheiden worden van het onontkoombare feit der vernietiging. De vernietiging van de "molaire eenheden"[31], de structuren, representaties en de uiteindelijke vernietiging van vluchtlijn zelf, de heroische zelfmoord van een nieuwe conditie.[32]

Noten

1. Vidler, Anthony > The Architectural Uncanny 1992 MIT Press
2. Boomkens, René > De Angstmachine 1996 de Balie
3. Boomkens, René > De Angstmachine 1996 de Balie
Voor meer achtergronden over gated communities, de ontwikkeling van angst en andere verwante thema's zie ook CD-ROM bijlage teksten: De Tirannie van Veiligheid, bewoners beheren hun 'geprivatiseerde straat' zelf
4. Deleuze, Gilles/ Claire Parnet > Dialogen 1991 Kampen Kok Agora
5. Deleuze, Gilles/ Claire Parnet > Dialogen 1991 Kampen Kok Agora
6. Term ontleent aan Antonin Artaud en als concept ontwikkeld door Deleuze en Guattari. Ze beschrijft het opnameproces van de psyche en verandert de notie van het doodsinstant als zoals we dat kennen van Freud. "Het orgaanloos lichaam is niet het bewijs voor een oorspronkelijke leegte of overblijfselen van een verloren totaliteit. Het is bovendien geen projectie, het heeft helemaal niets te maken met het lichaam zelf of een beeld van het lichaam. Het is het lichaam zonder belichaming. Dit beeldloos, orgaanloos lichaam, het non-productieve bestaat precies waar het is geproduceerd..."
Deleuze, Gilles/ Guattari, Félix > Anti-Oedipus 2000 The Athlone Press Ltd blz.: 8
7. Deleuze, Gilles/ Claire Parnet > Dialogen 1991 Kampen Kok Agora
8. Deleuze, Gilles/ Guattari, Félix > Anti-Oedipus 2000 The Athlone Press Ltd
9. Holland, Eugene W. > Deleuze and Guattari's Anti-Oedipus 1999 Routledge
10. Verlengingsmachines die opereren met behulp van een koppelingssynthese maken van ons een organisme. Maar in de kern van productie, inwendig aan de productie van verbindingsproductie van de orgaanmachine, lijdt het lichaam onder de condities waarop het in de huidige situatie wordt georganiseerd. Zonder alternatieve organisatie of helemaal geen organisatie. De machines komen tot stilstand en bevrijden de ongeorganiseerde verzameling van energiestromingen die ze eens aaneenkoppelden. Dit is de functie van anti-productie, Deleuze en Guattari's versie van het doodsinstant: het ontwrichten van bestaande connecties zodat nieuwe en vooral andere connecties tot stand kunnen komen. Verlangen wordt zo gedesexualiseerd en er ontstaat een lichaam dat relatienetwerken tussen connecties registreert in plaats van produceert. Deleuze en Guattari spreken van het orgaanloos lichaam. Dit lichaam vertegenwoordigt de plaats van potentiële vrijheid. Het bevrijdt het organisme van puur en alleen mechanische repetitie van instinctieve determinaties, op voorwaarde dat we begrijpen dat dit gegeven niet vanaf het begin bestaat, maar zich eerder ontwikkelt in de loop van psychische ontplooiing door de transformatie van koppelingsenergieën naar registrerende energieën. Zie ook noot 6
11. Geld, dat voortkomt uit keizerlijke belasting als middel om schuld te betalen, vertegenwoordigt de eerste grote deterritorialisering van code en betekenis door een

abstracte waarde. Waarde wordt losgekoppeld van betekenisvolle objecten en wordt in plaats daarvan toegekend aan goud of geld als een universeel equivalent.

Deleuze, Gilles/ Guattari, Félix > Anti-Oedipus 2000 The Athlone Press Ltd

12. Deleuze, Gilles/ Guattari, Félix > Anti-Oedipus 2000 The Athlone Press Ltd

13. Ibidem

14. Ibidem

15. Ibidem

16. Marcuse, Herbert > Eros en Cultuur 1996 uitgeverij Erven J. Bijleveld

17. Ibidem

18. Deleuze, Gilles/ Guattari, Félix > Anti-Oedipus 2000 The Athlone Press Ltd

19. Holland, Eugene W. > Deleuze and Guattari's Anti-Oedipus 1999 Routledge

20. Deleuze, Gilles/ Claire Parnet > Dialogen 1991 Kampen Kok Agora

21. Ibidem

22. Deleuze, Gilles/ Guattari, Félix > Anti-Oedipus 2000 The Athlone Press Ltd

23. Het nieuw te ontwerpen centrum voor Almere werd bij aanvang al belast met een enorme taak. Het zou Almere moeten gaan verlossen van haar imago als saaie slaapstad zonder eigen vertier. Het recreatieve groen waar Almere een overdaad aan heeft, bevredigde niet de behoeftes van haar 'metropolitaanse' inwoners. Almere koos bij deze ambitie voor een beproefde opzet, een stadscentrum als centrale dichtbebouwde locatie die Almere moest verheffen tot een 'echte' stad. In 1990 trok de gemeente Almere, in de gedaante van Cor Buitendijk een externe projectleider aan om de volgende stap in haar ontwikkeling te zetten. Buitendijk concludeerde dat Almere geen stad was maar een verzameling huizen. Omdat te veranderen zocht hij alle parameters uit die nodig zijn om een 'echte' stad te maken. Het inzetten van: menging en dichtheid, winkels, horeca, het regelen van openbaarvervoer, maar ook het organiseren van de negatieve kanten van de stad zoals prostituties en junks werden als remedie opgevoerd. Middelen om te ontsnappen aan de middelmatigheid en het provinciaal karakter.

Provoost, Michelle/ e.a. > Dutchtown O.M.A.'s meesterproef in Almere 1999 NAI Uitgevers

Zie ook CD-ROM bijlage teksten Going Dutch: Almere, Almere 2K, and going strong

24. Boomkens, René > De Angstmachine 1996 de Balie

25. Ibidem

26. Nadat in een eerder stadium een voorstel om de snelweg te verlengen al was gesneuveld, stond nu ook het gebogen maaiveld en de daar ondergelegen parkeergarage ter discussie. Bevreesd voor een onderaards drugshol besloot het MAB haar tien geboden op te stellen. Sociale veiligheid stond hierin centraal. De ontwikkeling van het nieuwe centrum blijkt in grote mate gestuurd te worden door niet op feiten berustende angstprojecties. Projecties over toenemende verkeersdruk, criminaliteit, drugsoverlast, enz. We kunnen wel raden wat er over is gebleven van de lyriek van Buitendijk.

Zie ook CD-ROM bijlage teksten Going Dutch: Almere, Almere 2K, and going strong

27. Deleuze, Guattari en Boomkens hebben ons al laten zien hoe verlangensmachines en angstmachines (of in totaliteit de ecologie van de angst) functioneren. Impliciet geven ze ook aan hoe deze machines met elkaar verbonden zijn en zelfs elkaar wederzijds versterken. Tot op zekere hoogte zou je kunnen beweren dat verlangen wordt veroorzaakt door angst. Angst voor het niet toebehoren tot een groep. Angst voor de terrorist en het gebrek aan veiligheid. Angst voor de vader en het verlangen naar de moeder. Vanaf de geboorte worden we geacht in bepaalde regels, wetmatigheden en beelden te geloven. Er zijn duizend en één maatregelen die ons in dit systeem trachten te houden. Straf en schuld hangen boven ons hoofd als het zwaard van Damocles. Ze kunnen ons elk moment treffen als we niet conformeren aan het opgelegde kapitalistische systeem. Zo staan angst en verlangen in het negatief teken van schuld en gemis. Deleuze en Guattari beweren nu juist dat verlangen niets mist en al helemaal niet negatief benaderd hoeft te worden. Boomkens bereikt een soortgelijke conclusie betreffende de ecologie van angst zei het minder expliciet. Hij meent dat hoe beter de angst- en geborgenheidsmachine werken hoe abstracter het object van de angst zal worden. Hiermee geeft hij aan dat angst net als verlangen geen duidelijk object heeft en helemaal niet in een negatief teken hoeft te staan eens te meer omdat angst juist ook fascinatie bij ons teweegbrengt. Zie ook CD-ROM bijlage teksten: De Tirannie van Veiligheid, De Ontwikkeling van een Moderne Conditie

28. Deleuze, Gilles/ Guattari, Félix > A Thousand Plateaus 1987 Minnesota Press 1987

29. Het centrum van Almere en de A6 staan als tegengestelde polen tegenover elkaar (zie noot 26 en CD-ROM). Voor verdere visies over De auto, de snelweg en verkeer zie CD-ROM bijlage teksten Lost Highway

30. Georg Simmel zei ooit eens: " Als je iets ziet zonder de geluiden erbij te horen, zul je eindeloos in onzekerheid verkeren over wat zich nu precies heeft afgespeeld." Het overdadig gebruik van spiegels en glas in onze openbare ruimte en uitgaansgelegenheden benadrukken de belangrijke rol die de blik in onze beeldcultuur heeft. Het gaat om bekijken en bekeken worden. Het oog heerst en spraak en gehoor verliezen hun betekenis. Richard Sennet spreekt in dit verband over de 'stille' in de openbare ruimte. Die stille roept een atmosfeer van suspense op: de suspense van afstand tussen kijker en het bekeken, de suspense van zien zonder te horen, de suspense van het voyeurisme.

31. Deleuze en Guattari beschouwen simpel gezegd onze maatschappij in twee eenheden de molaire eenheden waar de machtscomponent van het kapitalisme toebehoort en de moleculaire eenheden zoals de schizofreen en de vrije vorm van verlangen. Parallel hieraan is het onderscheid tussen subject-groepen (moleculair) en subjugated-groepen (molaire). De subject-groep kenmerkt zich door het nastreven van onderbewuste, revolutionaire veranderingen. De subjugated-groep handhaaft alleen bestaande en bewuste veranderingen.

32. Het bestaande kapitalistische systeem is zo krachtig dat subject-groepen altijd geabsorbeerd, geheterritorialiseerd zullen worden door het kapitalistische systeem, een zoveelste axioma in een lange reeks. Alleen als de subject-groepen hun krachten bundelen zullen ze volgens Deleuze en Guattari de maatschappij blijvend doen veranderen. Deze nieuwe maatschappij is echter ook weer vatbaar voor de machtscomponent en kan zich weer als een star en dominant systeem ontwikkelen. Voortijdige vernietiging lijkt de enige, overgebleven optie.

Literatuurlijst

ANY 23 > Diagram Work 1998 Anyone Corporation
Boomkens, René > De Angstmachine 1996 de Balie
Boomkens, René > Een Drempelwereld 1998 NAI
Bunschoten, Raoul > Urban Flotsam 2001 010 Publishers
Davis, Mike > The City of Quartz 1990 Vintage
Davis, Mike > Ecology of Fear 1998 Oase 43 Sun
De Cauter, Lieven > Archeologie van de Kick 1995 De Balie
Deleuze, Gilles/ Guattari, Félix > Anti-Oedipus 2000 The Athlone Press Ltd
Deleuze, Gilles/ Claire Parnet > Dialogen 1991 Kampen Kok Agora
Eisenman, Peter > Diagram Diaries 1999 Universe
Ellin, Nan/ e.a. > Architecture of Fear 1997 Princeton Architectural Press
GUST > The Urban Condition 1999 010 Publishers
Heynen, Hilde > Architectuur en Kritiek van de Moderniteit 2001 Sun
Holland, Eugene W. > Deleuze and Guattari's Anti-Oedipus 1999 Routledge
Marcuse, Herbert > Eros en Cultuur 1996 uitgeverij Erven J. Bijleveld
Oase 48 > Diagram 1998 Sun
Provoost, Michelle/ e.a. > Dutchtown O.M.A.'s meesterproef in Almere 1999 NAI Uitgevers
Sadler, Simon > 2001 The Situationist City MIT Press
Sennet, Richard > The Fall of the Public Man 1974 ww Norton
Sennet, Richard > De Flexibele mens 2001 Rainbow
Simmel, Georg > Die Grossstädte und Das Geistesleben 1950 The Free Press
Utopia, Verzonnen Steden > 2000 Dedalus Antwerpen
Vidler, Anthony > The Architectural Uncanny 1992 MIT Press
Vidler, Anthony > Warped Space 2000 MIT Press
Virilio, Paul > Bunker Archeology 1994 Princeton Architectural Press
Wall, Jeff > Dan Graham's Kammerspiel 1985
Winkel, Camiel van > Moderne Leegte 1999 Sun